

**דיאלוג מלפני
הסערה: "המבנה
הבסיסי של החברה"
גיא שולץ**

כתב העת לפילוסופיה פוליטית במאה ה-22

גיליון יוני 2130

15.6.2130

ט' בסיוון ה'תת"ץ

ירושלים

דבר המערכת

עקרונות הצדק חלים על המבנה הבסיסי של החברה" – ברעיון הזה עוסק החיבור הבא, מאת ד"ר שאול גיץ, אשר כתב העת לפילוסופיה פוליטית במאה ה-22 מתכבד להגיש כאן לקוראיו. ביסוד החיבור עומדת שאלה – איך עלינו להבין את הקשר בין רעיונות בפילוסופיה פוליטית ובין האירועים הפוליטיים? גיץ לא ענה תשובה מפורשת

לשאלה חשובה זו, אך מהטקסט עולה תפיסה מסוימת שהוא דוגל בה – אחריות גדולה רובצת על כתפי הפילוסוף הפוליטי לבל יחוללו רעיונותיו המופשטים אירועים קונקרטיים הרסניים, לאחר שחלחלו ללקסיקון הפוליטי ושימשו לצידוק החלטות או להעלאה על נס של חזונות שונים ומשונים. אחריותו זאת נוספת על אחריותו להימנע מפרדוקסים ומכשלים לוגיים גרידא.

החיבור מציג הסבר לפריצת מלחמת האזרחים¹ בניו-אינגלנד בשנת 2040. מן המפורסמות הוא שהדמוקרטי-סוציאליסטים גברו במלחמה זו על הליברלים-תאגידיים, ובעקבות זאת שקעה ניו-אינגלנד כולה בנחשלות. ואולם, מכיוון שהעולם השתנה ללא היכר אחרי אירועי 2030, ומאז ועד היום עדיין נמצאות הציוויליזציות בתהליך של ארגון מחדש, הרקע למלחמה זו טרם נחקר לעומק.

ב-2040 התכנסה בניו-אינגלנד ועידה חוקתית כדי לבנות 'חברה צודקת'. כישלון הוועידה הזו הוא שהוביל למלחמת האזרחים. גיץ מנסה להבין מדוע הוועידה נכשלה, והוא מצביע על חלקו של הליברליזם הפוליטי הרולסיאני, תפיסת העולם הדומיננטית בקרב צירי הוועידה, בכישלון זה. לטענת גיץ, פרדוקס המצוי בלב הרולסיאניזם גרם לאי-הסכמה בסיסית בין הצירים ומנע מהם לממש את חזון 'החברה הצודקת' שלהם.

כדי להדגים את הפרדוקס מציג גיץ ממצא ארכיאולוגי משנת 2030 המתעד דיאלוג שהתרחש דווקא בישראל. הדיאלוג התנהל ממש לפני סערת השמש החריגה שגרמה לאירוע המחיקה הגדול של ה-5 באוגוסט באותה שנה. הממצא הוא הקלטה, ששרדה את אירוע המחיקה, של שיחה בין תלמידי פילוסופיה, ואשר ככל הנראה הוקלטה לצורך תיעוד של הדיון

1. הזוכה היום אצל חלק מהחוקרים לכינוי "מלחמת האזרחים הבלתי-מהוללת" (the Inglorious Civil War).

המשותף. כשפרצה סערת השמש היו המתדיינים מצויים באמצע השיחה. ההקלטה ששרדה מזכירה את הממצאים ששרדו מפומפי העתיקה, שתושביה נספו תוך כדי שגרת יומם כשפרץ הר הגעש וזוביס בשנת 79 לספירה. העיר נהרסה ברובה, אבל החלקים ששרדו כמו קפאז בזמן ולימדו את הארכיאולוגים רבות על האימפריה הרומית של המאה הראשונה לספירה.

כאמור, על פי גיץ, הדיאלוג עוזר לשפוך אור על מאורעות הוועידה החוקתית הכושלת. גיץ טוען שתשומת לב מעטה מדי ניתנה במחקר לתפקידה של ההגות של ג'ון רולס באותה דינמיקה היסטורית. הוא מציין שכדי להסביר את כישלון הוועידה החוקתית, התמקד המחקר ההיסטורי רק באינטרסים של הפלגים השונים. לפי המחקר המקובל, הדמוקרטי-סוציאליסטים נאבקו על שלטון מול הליברלים-התאגידיים, ועל פי הדפוס ההיסטורי המוכר שבו 'העממיים' נלחמים ב'אליטה', ההידרדרות לאלימות הייתה כמעט בלתי נמנעת. המחקר המקובל תולה את פרוץ מלחמת האזרחים בהסבר פשטני זה, ובוועידה הוא רואה את שריקת הפתיחה שלה. גיץ טוען שהסבר זה אינו מתיישב עם האווירה האופטימית, הכמעט אופורית, שעולה מתייעוד הוועידה בתחילתה. בעוד על פי המקובל במחקר הוועידה הייתה מפגן של צביעות, והפלגים השונים התכוננו בעצם למלחמה, גיץ טוען כי האווירה הטובה הייתה אותנטית. לדידו, הצדדים באו לוועידה במטרה כנה לבנות 'חברה צודקת' והיו משוכנעים שביכולתם להצליח. מקורה של אותה אופטימיות הייתה התיאוריה הרולסיאנית. הם הכירו בכך שהם שייכים לפלגים שונים, אך חשבו שהפלורליזם הליברלי הרולסיאני, שבו דגלו, יאפשר להם לבנות חברה שהצדק ריבון בה. בנאומיהם הם מזכירים שוב ושוב את 'המצב המקורי' (the Original Position) שאליו, כך חשבו, הם קרובים יותר מכל חברה אחרת. הלוגו של הוועידה הציג

בגאון קבוצת דמויות העומדת מאחורי 'מסך הבערות' (the Veil of Ignorance). אלא, שעל פי גיץ, בלב התיאוריה הרולסיאנית הייתה מצויה עמימות שיצרה פרדוקס לא מוכר. הימצאותו של פרדוקס כזה לא עלתה על דעתם של באי הוועידה, והוא זה הוא שבסופו של דבר הביא לכישלונה.

המתדיינים, שתועדו בדיאלוג הישראלי ששרה, גילו את הפרדוקס. הפרדוקס קשור בעמימות מושג מרכזי אצל רולס, המכונה 'המבנה הבסיסי של החברה' (the Basic Structure of Society). עמימות זו הייתה ידועה לרולס, אך הוא חשב שהיא אינה מהווה בעיה. אחרים, שהגיבו לרולס, וביניהם גם מבקרים חריפים, לא הבחינו בפרדוקס שנוצר. גיץ לא מצא תיעוד לכך שהפרדוקס התגלה על ידי מישהו לפני אותם פילוסופים ישראלים, אף שעל הגותו של רולס נכתבו כרכים על גבי כרכים.² מובן ששיחה בעל פה של מספר צעירים ישראלים, דוקטורנטים ככל הנראה, הייתה אירוע קל ערך בעולם הפילוסופי של אותה התקופה. מתמליל הדיאלוג ניכר כי אפילו אותם מתדיינים לא הבינו כי הם גילו דבר בעל משמעות. בעוד הם מהדהדים כתבי פילוסופים שונים שנתקלו בהם, הם הניחו כי 'מישהו כבר כתב על זה', ובוודאי חשבו כי ממצא פילוסופי שכזה איננו בהכרח דבר בעל חשיבות כשלעצמו.

הקישור של גיץ בין פרדוקס בשיטה פילוסופית נתונה לכישלון של הוועידה החוקתית של ניו-אינגלנד הוא דוגמה מאלפת למי שמתעניין בהשפעה של רעיונות פילוסופיים על עולם המעשה. כמובן, בודדים, אם בכלל, היו יכולים לדמיין לפני אותה הוועידה שיום יבוא והגותו של רולס באמת תעמוד למבחן שכזה. אלא שגיץ כותב, בצדק לדעתנו, שמי שקורא

2. למערכת אין יכולת לאשר או לשלול אם פרדוקס זה נידון בספרות הפרשנית המקצועית העצומה על רולס.

פילוסופיה פוליטית חייב לשאול את עצמו, מה יקרה אם ינסו בני אדם ליישם בפועל את הרעיונות בשיטת משטר. אחרי כתבי לוק והמהפכה האמריקאית, כתבי רוסו והמהפכה הצרפתית, כתבי מרקס והמהפכה הבולשביקית, קוראים אינם יכולים להרשות לעצמם להתייחס לכתבים מסוג זה כעניין עיוני גרידא.

ראשית, הבה נתבונן במציאות בניו-אינגלנד היום, ב-2130. לפני אירוע המחיקה הגדול, היה זה חבל ארץ ובו שש מדינות, מאותן החמישים שהרכיבו אז את ארה"ב. היה זה אחד מחבלי הארץ העשירים והמפותחים בעולם. בני התקופה שלפני הסערה לא דמיינו שהוא יהפוך לרפובליקה עצמאית, לא כל שכן שיהפוך לאזור נחשל. הם כמובן לא יכולים היו לדמיין את הסערה של 2030 ואת האסונות שבאו בעקבותיה – הכאוס המיידית כתוצאה מהתמוטטות תשתיות אספקת החשמל בכל העולם, החודשים הארוכים שנדרשו למהנדסים להשיב תחנות כוח לפעולה, הנמק הכלכלי והפוליטי שהתפשט וגרם לקריסת כלכלות ומשטרים, ותגובות השרשרת – המלחמות, הרעב, המגפות, ובסופו של דבר התכווצותה של אוכלוסיית העולם בעשרים אחוזים.

כדי להבין את ניו-אינגלנד היום, צריך להבין אותה ערב מלחמת האזרחים ב-2040. כדי להצליח לעשות פילוסופיה פוליטית במאה ה-22, צריך להבין את הפילוסופיה הפוליטית של המאה ה-21.

הערה ביוגרפית:

ד"ר שאול גיץ הוא היסטוריון של הפילוסופיה המתמחה בפילוסופיה פוליטית אנגלופונית של סוף המאה ה-20 ותחילת המאה ה-21. ד"ר גיץ הוא עמית מחקר במכון אזולאי לפילוסופיה, סוציולוגיה והיסטוריה של המדעים והרעיונות באוניברסיטת דן.

מערכת כתב העת לפילוסופיה פוליטית במאה ה-22

ד"ר שאול גיץ

אוניברסיטת דן

11.1.2130

ב' בשבט ה'תת"ץ

הרצליה

דיאלוג מלפני הסערה: "המבנה הבסיסי של החברה"

פתח דבר

מושג הצדק מעורב תדיר בחיי בני אדם, אבל אין הם מסכימים על משמעותו. מאז אפלטון, פילוסופים מנסים את כוחם בברור סוגיה זו, ועל אף אי ההכרעה, ובעיקר בזכותה, הם מורישים לעולם דיאלקטיקה מעוררת מחשבה. הדיאלוג שמובא להלן הוא חוליה אחת בשרשרת אינסופית של דיאלוגים הקשורים בנושא הצדק. ייחודו בכך שהמתדיינים חשפו פרדוקס מסוים בהגות מפורסמת ומשפיעה בנושא הצדק, זו של ג'ון רולס, פילוסוף אמריקני בן המאה העשרים. הפרדוקס קשור במושג של רולס המכונה 'המבנה הבסיסי של החברה', אותו ניסו אותם המתדיינים לפצח. אין זו עוד סוגיה אקדמית אוטורית, כזו המדירה שינה מעיניהם של מספר מלומדים כשהם עוסקים בה אך נשכחת מהם מייד לאחר מכן. אני סבור שפרדוקס זה הוא שעמד בשורש מלחמת האזרחים שפרצה ב-2040 בניו-אינגלנד, על אף שבעת המלחמה איש מהניצים לא הביץ זאת.

הדיאלוג המדובר התרחש בירושלים לפני מאה שנה, ב-2030, זמן קצר לפני אירוע המחיקה הגדול. בתקופה זו השימוש במכשור אלקטרומגנטי היה נרחב. על פי הערכות, למעלה מתשעים אחוז מאוכלוסיית העולם החזיקה אז במכשיר אישי נייד ובו אוכסן מידע רב. הערכות מדברות על מחיקה של 99.9997 אחוזים מהמידע שהיה מצוי על גבי אותם ניידים ברגעים הראשונים של האירוע. באותם מכשירים ניידים לא שולבו אז הגנות מפני רוח השמש, והסערה הגאו-מגנטית הגדולה השביתה את רובם המוחלט. המידע שרד רק על מכשירים מעטים ובנסיבות מיוחדות.³ עדיין לא ידוע מדוע מכשירים מסוימים שהיו במצב של 'הקלטה' לא נפגעו. כך השתמרו להן שיחות שהתקיימו והוקלטו בזמן אירוע המחיקה עצמו. רק לעיתים רחוקות נהגו אז אנשים להקליט שיחות, וכשעשו זאת היה זה סימן לאי-אמון הקשור ביחסים אישיים, ביחסי עבודה, ביחסי ממון וכיוצא בזה. הדיאלוג שלפנינו הוא אפוא תיעוד נדיר – שיחה פילוסופית בין חברים שהוקלטה לצורכי תיעוד ולימוד. ככל הנראה הייתה זו קבוצה של חוקרים צעירים שהשתתפו בסמינר בפילוסופיה פוליטית.

מהדורה ביקורתית זו מביאה את הדיאלוג לאחר שעבר עריכה ותמלול. הוא חולק לשלוש חטיבות המשקפות את התוכן העיקרי בשיחה – בתחילה, הדיון בהגדרת המושג 'המבנה הבסיסי של החברה'. אחר כך, הדיון בשאלה מהי חשיבותו של

3. בדור לפני המחיקה התעסקו ללא הרף ב'התחממות גלובלית', והיו רק בודדים שהתריעו מפני הישנות של סערה גאו-מגנטית בסדר גודל של 'אירוע קרינגטון' (Carrington event), שאירע ב-1859 וגרם לשיבושים אדירים במערכות טלגרף. צדקו אלה שהתריעו ואמרו שאירוע כזה עלול לשבש באופן חמור ביותר את כל המערכות המבוססות על חשמל על פני כדור הארץ – למעשה כמעט כל הטכנולוגיה המודרנית.

המושג (כלומר מה עומד על הכף), ולבסוף הוויכוח האידיאולוגי שבו התגלה הפרדוקס. לאחר כל חטיבה כזו אביא פרשנות. הדיאלוג נקטע ברגע הדרמטי שבו הסערה פגעה בכדור הארץ ושינתה את ההיסטוריה, ומבחינה זו יש בו גם עניין ארכיאולוגי מסוים.⁴

הדיאלוג

משתתפים: ברק, דני, כרמלה, נועם, רונה⁵ ותומר.

חטיבה א'

רונה: "אתה מקליט?..."

תומר: "עכשיו כן."

כרמלה: "אז הנושא שלנו הוא בעצם הצדק."

רונה: "הייתי מחדדת ואומרת שהנושא הוא עקרונות הצדק. לא 'הצדק' בהא הידיעה. יותר מזה, עקרונות הצדק על פי ג'ון רולס."

דני: "אוקיי, אז עקרונות הצדק על-פי ג'ון רולס. אבל רונה, אני לא מבין משהו. רולס כל הזמן אומר ש"עקרונות הצדק חלים על 'המבנה הבסיסי של החברה'". יש מצב שננסה קודם כול להבין מהו 'המבנה הבסיסי של החברה'? אחרי הכול, אם עקרונות הצדק חלים על הדבר הזה, זה בטח דבר חשוב." רונה: "כן, בהחלט, אז בוא תשאל שאלה ואנסה לענות."

4. ה'נייד' המקורי נמצא בארכיון הישראלי הלאומי בירושלים, והדיאלוג הגולמי נגיש דרך אתר הארכיון בענן המרכזי.

5. רונה היא כנראה המומחית לרולס, והיא זו שהדריכה את הקבוצה.

דני: "אוקיי, רולס כותב ש'המבנה הבסיסי של החברה מורכב ממסודות'. זה מוזר לי. למה הכוונה? הייתי מצפה שהוא ידבר על מבנה של מעמדות, כי הוא הרי חותר לנושא אי השוויון, ובגדול, מסביב לזה הוא בונה את התיאוריה שלו."

ברק: "חברה שבאופן בסיסי בנויה ממעמדות זה יותר אצל אפלטון, ובמובן אחר לגמרי אצל מרקס. רולס הוא לא אפלטון, ולא רק מהבחינה הזו..."

תומר: "אולי יועיל לנו לעצור רגע ולסדר לנו בראש מעין טבלה עם הבדלים ברורים בין אפלטון לרולס. ברק, אני רואה אותך מגלגל עיניים, אבל מדובר בשני פילוסופים שהקדישו מאמצים אדירים למושג הצדק והבינו אותו באופנים שונים לגמרי. עזוב עכשיו שיותר מאלפיים שנה הפרידו ביניהם ושרולס לדעתך לא מגיע לקרסוליים של אפלטון. לא זה מה שצריך לעניין אותנו כרגע."

רונה: "לא יזיק לנסות להשוות כל פילוסוף אחר לאפלטון, כשמדובר על צדק. אני אנסה להתקרב לתשובה: מבחינת אפלטון... יותר נכון, מבחינת סוקרטס בפוליטאה... הרי מה אפלטון באמת חשב, אנחנו לא יודעים... הצדק במדינה מתממש כשכל אחד עושה את חלקו המתאים. בפועל, כל אחד שייך בעצם למעמד וכל מעמד אמור למלא את תפקידו הראוי לו - הפילוסופים שולטים בתור מלכים, האמצים שומרים על המדינה והם חיים בנפרד עם מנהגים משל עצמם, וכל השאר הם היצרניים והם מייצרים. אפשר כמובן לדייק את זה יותר אבל המטרה היא לתת תיאור גס לשם השוואה התחלתית. ברור שבשביל רולס כל זה זר לגמרי. אצלו הצדק מתממש במדינה כאשר עקרונות הצדק חלים על 'המבנה הבסיסי של החברה'. העקרונות האלה מדברים, בין

היתה, על חירות ושוויון הזדמנויות. אז ברור שהוא לא יסכים שיש דבר כזה 'תפקידים ראויים' לאנשים בהתאם למעמדם. בכלל, אף אחת מהדמויות בפוליטיאה לא דומה אפילו לרולס.

כרמלה: "טוב, בניגוד לאפלטון, רולס הכיר את מצב העניינים המודרני. והוא הרי מדבר רק על מדינות מודרניות, מתועשות..."

דני: "רונה, במה שאמרת עכשיו יש כל כך הרבה דברים שצריך לפרק. פתחנו את מכסה המנוע ועכשיו אנחנו רואים כל מיני כלים מחשבתיים שעושים עבודה. רק התקרבנו. ועוד לא התחלנו לדבר אפילו על בעיית הפרשנות, כלומר אפשר עוד להתווכח על מה כל כלי עושה. ולא ברור בכלל שנגיע לתשובות חד משמעיות."

נועם: "חברים, חייבים להתחיל ממהו יחסית פשוט - עיקרון, טיעון או מושג, ולנתח רק את הדבר האחד הזה. אחרת לא נגיע לבהירות."

דני: "בדיוק. אז אני שוב מציע להתמקד במושג 'המבנה הבסיסי של החברה'. ואני שוב מנסה להבין: מה זה לכל הרוחות?"
כרמלה: "אז בואו נקרא. אני קוראת את ההגדרה של רולס עצמו:

For us the primary subject of justice is the basic structure of society, or more exactly, the way in which the major social institutions distribute fundamental rights and duties and determine the division of advantages .from social cooperation

כלומר 'המבנה הבסיסי של החברה' הוא האופן שבו המוסדות החברתיים העיקריים מחלקים זכויות וחובות יסודיות, וקובעים את חלוקת היתרונות הנובעים משיתוף פעולה חברתי.⁶ תומר: "זאת כל ההגדרה?"

כרמלה: "הוא מסביר, ואני מתרגמת את דבריו: להבנת המוסדות העיקריים הם החוקה הפוליטית וההסדרים הכלכליים והחברתיים הראשיים. כך, ההגנה המשפטית על חירות המחשבה וחופש המצפון, שווקים תחרותיים, רכוש פרטי באמצעי הייצור, והמשפחה המונוגמית, הם דוגמאות למוסדות חברתיים עיקריים. כשלוקחים את כולם כמערך אחד, המוסדות העיקריים קובעים את הזכויות והחובות של בני אדם, ומשפיעים על אפשרויות החיים שלהם, כלומר מי הם יכולים לצפות להיות, ולמה הם יכולים לקוות מבחינת הצלחתם בחיים."⁷

רונה: "טוב. בעיניי זה מרשים."

ברק: "לא יודע. יש פילוסופים שמדברים ברוך, ויש כאלה שמדברים עמום. לי זה נשמע עמום. הוא נותן רשימת מכולת של דברים שהוא מכנה אותם 'מוסדות עיקריים'. אבל מה הקריטריון הקובע אם משהו ייחשב למוסד עיקרי?"

רונה: "אין קריטריון כזה. תראה ברק, אולי זה עמום משהו, אבל זה לא משנה. לבני אדם יש זכויות וחובות, נכון? הם לא מייצרים אותן בעצמם מתוך עצמם, הזכויות והחובות בעצם מגיעות אלינו מהחברה. רולס מדייק את זה – הן לא מגיעות מהחברה באופן כללי, גם לא מהחוק או מהשלטון באופן בלעדי."

6. ההגדרה הזו חוזרת על עצמה בגרסאות שונות במקומות רבים בכתבי רולס. המקור הידוע ביותר הוא בפתיחת *A Theory of Justice*, ספרי המפורסם ביותר שפורסם לראשונה ב-1971 ושמהדורתו השנייה, הנפוצה יותר, הקריאה כרמלה. ראו John Rawls, *A Theory of Justice: Revised Edition*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1999, p. 6.

7. שם.

הן מגיעות מסך כל המוסדות העיקריים – שלטוניים, כלכליים וחברתיים. למה עיקריים? בדיוק כדי לא ליפול לדקדוקי עניות. לדבר הגדול והחשוב, שמורכב מהמוסדות הללו, הוא קורא 'המבנה הבסיסי של החברה! הוא אפילו נתן סיבות באחד הכתבים המאוחרים שלו למה זה לא מוגדר לגמרי.'⁸

דני: "בואו לא נשפוט אותו עכשיו לגבי בהירות או עמימות. בואו נשים לב מה הוא עושה: הוא מזהה 'מבנה' מסוים, והוא מצביע על מרכיבי המבנה, שהם מוסדות. הוא גם מגביל מה נכנס לתוך המבנה הזה – המוסדות העיקריים. כלומר כל מיני מוסדות שהוא היה מכנה אותם 'שוליים', או לכל הפחות 'שאינם עיקריים' – אלה מחוץ למבנה. מעניין למה."

תומר: "אבל איך נדע מה כלול במבנה הזה בכלל?"

כרמלה: "רגע, המבנה הזה לא גלובלי? כלומר, חוצה

גבולות של מדינות?"

רונה: "מבחינת רולס לא. המבנה הזה הוא פנימי לכל מדינה ריבונית. זה עניין לוויכוח גדול. יש כאלה שממש התעקשו שהמבנה הבסיסי חייב להיות כלל עולמי, אבל לרולס היו רעיונות אחרים לגמרי איך לבנות תיאוריה לצדק בינלאומי, וממשיכיו עמדו על כך שהמבנה כפי שהוגדר על ידי רולס תחום בגבולות מדיניים."⁹

8. John Rawls, *Justice as Fairness: A Restatement*. Edited by Erin Kelly, 2001, pp. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2001, pp. 10-12.

9. לעמדה ה"קוסמופוליטית" הדוגלת במבנה בסיסי גלובלי ראו למשל Charles R. Beitz, *Political Theory and International Relations*, Princeton: Princeton University Press, 1999, pp. 198-204 "Arash Abizadeh, "Pervasive Impact, and Coercion: On the Scope (Not Site) of Distributive Justice", *Philosophy & Public Affairs* 35.4 (2007), pp. 318-358. לתיאוריית צדק בינלאומי של רולס ראו John Rawls, *The Law of Peoples with The Idea of Public Reason Revisited*, Cambridge: Harvard University Press, 1999, "of Public Reason Revisited". לדיון של סמואל פרימן, אחד מממשיכיו הבולטים, ראו את מאמרו באסופה של מנדל

כרמלה: "אבל זה לא הגיוני. הכלכלה היא עולמית. ומאז שהוא כתב, היא רק הלכה והייתה יותר ויותר עולמית. אני לא מבינה איך הוא יכול היה להתנגד."

רונה: "זה יושב על איך הוא מבין מה זו בכלל חברה. מבחינתו אספקט שיתוף הפעולה הוא מהותי לחברה, לא במונח של אינטרסים כלכליים בלבד, אלא כמה שמכונן אותה. נכון שיש תן וקח כלכלי בקנה מידה עצום בין מדינות, אבל הוא מבוסס אינטרסים בלבד. מבחינת רולס, זה לא שהעולם כולו מהווה חברה אחת, למרות הקשרים הכלכליים. אולי יום אחד הוא יהיה כזה, אבל מבחינתו, במציאות שהוא חי בה – בגבולות של מדינה ריבונית מתקיימים התנאים לכינון של חברה, והם לא מתקיימים גלובלית. אל תשכחו גם שהוא כותב על צדק, וכל אכיפה של צדק נעשית באופן משמעותי רק במסגרת מדינה ריבונית."

ברק: "רק זה חסר לנו, שהמתנגדים שלו משמאל ילכו לקצה ויתבעו על סמך הדברים האלו להקים ממשלה עולמית אחת!"

נועם: "לי זה נשמע שהפרט הולך פה לאיבוד. הדגש צריך להיות מלכתחילה על זכויות של פרטים. לא צריך לדבר על שום מבנה ושום דפוס."¹⁰⁰

דני: "חברים, בואו נשאיר את הוויכוחים האידיאולוגיים בצד בינתיים. בואו ננסה להבין את רולס. אני לא בטוח שהבנתי כל מה שרונה עכשיו אמרה, אבל אני מבין שרולס קובע מאפיין נוסף ל'מבנה' שלו: תיחום. הוא תחום במדינה ריבונית, לא יותר ולא פחות. יש לזה משמעות בעיניי."

וריידי, Jon Mandle and David A Reidy, *A Companion to Rawls*, Edited by Jon Mandle and David A Reidy, Hoboken: John Wiley & Sons, 2013, עמ' 107-108, ובמיוחד עמ' 107-112.

10. נועם מהדהד פה את נוזיק. ראו: Nozick, *Anarchy, State, and Utopia*. Oxford, Blackwell, 1974 Robert, במיוחד עמ' 155-160.

- סוף חטיבה א' -

פרשנות לחטיבה א'

ההגדרה של רולס למושג 'המבנה הבסיסי' מעלה אצל המתדיינים שאלות אחדות - מה כלול במבנה זה? למה להניח שמבנה זה מורכב ממוסדות, ולא ממרכיבים אחרים, כגון מעמדות? (אפשר גם לחשוב על רשתות, על קהילות וכיוצא בזה). מדוע הוא מכיל רק את המוסדות 'העיקריים' ולא את כל המוסדות החברתיים באשר הם? מה הופך מוסד ל'עיקרי'? האם יש 'מבנה בסיסי' של כלל החברות האנושיות כיחידה אחת, או שאין בנמצא מבנה אוניברסלי שכזה, אלא רק 'מבנה בסיסי' מסוים לכל חברה וחברה?

לכאורה, כל מה שנדרש מרולס, כתיאורטיקן, לאחר שהפך את מושג 'המבנה הבסיסי' למרכזי בהגותו וסיפק לו הגדרה כללית, הוא לספק קריטריון ברור לאפשרות להיכלל במבנה הזה. הוא לא עשה זאת, ואף הסביר שאין זה תפקידה של תפיסת צדק פוליטית לתת מענה מדויק לשאלות הללו. האפיון מבחינתו היה רופף, ואין לו עם זה בעיה. מבחינתו, אפיון מדויק יותר אמור להגיע רק בנסיבות חברתיות ספציפיות.¹¹ נראה שהעמימות מבחינתו איננה 'באג' כי אם 'פיצ'ר' (כפי הביטוי השגור מראשית ימי עידן המחשוב ההמוני), ומכיוון שכך המושג נותר גמיש ובעל יכולת להתאים עצמו לנסיבות חברתיות משתנות.

האומנם? המתדיינים בדיאלוג ינסו לפצח זאת, אבל רק לאחר שינסו להבין למה כל זה חשוב בכלל.

11. ראו Rawls, *Justice as Fairness*, p.12.

חטיבה ב'

ברק: "אני חושב שאנחנו קודם כול צריכים להבין מה עומד על הכף. אנחנו נכנסים לוויכוחים אידיאולוגיים, אבל על מה? אני לא בטוח שהבנתי, אבל יש לי חשדות. באו ננסה להבין למה בכלל המושג הזה כל כך חשוב אצל רולס? כך גם נוכל להבין מה משמעותי בזה שהוא תחום במדינה ריבונית."

רונה: "אה, זה ברור: רולס רוצה שהחברה תהיה צודקת. מה זה מבחינתו חברה צודקת? זו חברה שהמבנה הבסיסי שלה צודק. אם אפשר לקחת חברה ולעצב את המבנה הבסיסי שלה כך שיהיה צודק, קיבלת חברה צודקת."¹²

ברק: "לעצב?!"¹³

רונה: "כן. כלומר, לעצב את המוסדות עצמם."

נועם: "אני מוכרח לומר שזה גורם לי לאי נוחות. זה

שאפתני מדי."

ברק: "שאפתני זאת לא מילה. רולס מתחיל להישמע לי כמו המשוגעים האלה שחושבים שחברה אנושית היא פלסטלינה! מה פתאום 'לעצב' את החברה כדי שתהיה צודקת? מה שאלוהים לא הצליח לעשות, הפילוסופים יעשו?!"

תומר: "רק רגע אחד. חשבתי שהוא בכלל בונה תיאוריה אידיאלית. הוא לא מגיש המלצות למדיניות במציאות הלא-

12. רולס משתמש במונח ה"עיצוב" (design) של המבנה הבסיסי במקומות שונים, למשל *A Theory of Justice*, pp. 28, 32, 89.

13. ברק מהדהד את החששות של אדמונד ברק מהישענות יתרה על הרציונל האנושי בארגון הסדר הפוליטי. ראו ספרו המפורסם על המהפכה הצרפתית שפורסם לראשונה בנובמבר 1790, כלומר שנים לפני הוצאתו להורג של לואי ה-16, עליית היעקובינים ומשטר הטרור (4-1793). הספר הקלאסי פורסם במהדורות רבות אחר כך ונחשב לאחד מאבני היסוד של השמרנות. ראו Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, Edited by Frank M. Turner. New Haven: Yale University Press, 2003, והתרגום לעברית *מחשבות על המהפכה בצרפת*, מאנגלית: אהרן אמיר, ירושלים: הוצאת שלם, תשנ"ט.

אידיאלית שאנחנו חיים בה.¹⁴ הוא לא מדריך אף אחד איך לעצב מדינה או חברה. הוא מצייר תמונה של איך מדינה צריכה להיראות, איך ראוי שהיא תיראה, והוא לא נכנס בכלל לשאלה איך נגיע לשם.”

רונה: “אני לא יודעת. הוא קורא למה שהוא כותב ‘אוטופיה ריאליסטית’.¹⁵ כלומר היא עדיין אוטופיה, אבל היא ניתנת להגשמה. הוא מסמן מטרה. נראה לי שהוא אומר שאם מעצבי מדיניות שואפים לצדק, הם צריכים לשאוף לכך שהמבנה הבסיסי של החברה שבה הם חיים יהיה דומה ככל האפשר למבנה הבסיסי של החברה האידיאלית, כלומר כזה שמתקיימים בו עקרונות הצדק, שאותם הוא ניסח.”¹⁶

תומר: “אז הוא לא נכנס לשאלה המפורטת איך נגיע לשם, אבל הוא כן מדרבן את המערכת למצוא את הדרך לשם, בזה שהוא טוען שניתן לממש אותה מטרה.”

רונה: “כן, כך אני מבינה אותו.”

14. לנושא ההבחנה בין תיאוריה אידיאלית לנון-אידיאלית ראו Rawls, *A Theory of Justice*, pp.6-7, וכן A. John Simmons, “Ideal and Nonideal Theory”, *Philosophy & Public Affairs* 38.1 (2010).

15. רולס מציג דיון ברעיון של “אוטופיה ריאליסטית” הן למרחב הבינלאומי והן ללאומי בחיבורו John Rawls, *The Law of Peoples with “The Idea of Public Reason Revisited”*, Cambridge: Harvard University Press. 1999.

16. רולס הציע כמה וכמה ניסוחים לעקרונות הצדק. ניסוח מוכר נמצא בספרו *A Theory of Justice* עמ’ 266, כדלהלן:

FIRST PRINCIPLE: Each person is to have an equal right to the most extensive total system of equal basic liberties compatible with a similar system of liberty for all.

SECOND PRINCIPLE: Social and economic inequalities are to be arranged so that they are both: (a) to the greatest benefit of the least advantaged, consistent with the just savings principle, and (b) attached to offices and positions open to all under conditions of fair equality of opportunity.

ברק: "ואם הוא טעה בניסוח עקרונות הצדק? אני שואל את השאלה דווקא כי אני לוקח אותו ברצינות. בואו נניח שיש לנו כוח בידיים, אנחנו מעצבי מדיניות, מקבלי החלטות בפועל – שרים, מחוקקים, שופטים או פקידים בכירים – ונניח שכתבי ג'ון רולס הם מבחינתנו כתבי קודש. אנחנו לוקחים אותו ברצינות גמורה, ואנחנו מנסים ליישם את משנתו בכל פעולה שלנו."

דני: "רולסוקרטיה?"

ברק: "כן! אתה יכול לקרוא לזה כך. נניח שב'רולסוקרטיה' אנחנו מצליחים להגיע להסכמה לגבי אילו מוסדות בדיוק שייכים למבנה הבסיסי של החברה שלנו. יותר מזה, באוניברסיטאות שלנו חוקרים את העניין וממש מצליחים לאפיין את המבנה הבסיסי הרבה מעבר לרמה שרולס יכול היה לחלום. בואו נניח שיש לנו כבר מצבור אדיר של ידע, ואנחנו מחליטים שזהו זה, הגיעה העת להפוך את החברה לצודקת ממש. לא עוד השלמה עם מצב לא אידיאלי, אלא לממש את האידיאל, עכשיו."

נועם: "ברק, אתה מפחיד אותי."

ברק: "נועם, אתה כבר יודע, שזה לא אני שמפחיד אותך, זה רולס. אני פשוט לוקח את הרעיון שלו עד הקצה. אני לוקח אותו ברצינות. וזה הטוויסט שאני מציע: אני מדמיין שהוא טעה בניסוח העקרונות, ואז מה שקורה הוא שמעצבים, או הייתי אומר כופים, מבנה מסוים על החברה, שמתברר אחר כך שהוא לא צודק בעליל."

כרמלה: "אז מתקנים."

ברק: "את שומעת מה שאת מציעה, כרמלה? את מוכנה שבני אדם יהיו עכברי מעבדה?"

רונה: "בדבר אחד אני מסכימה איתך, וגם רולס היה מסכים איתך – יכול להיות שהוא טעה. הוא שינה את השקפתו

לעיתים קרובות על כל מיני נושאים, והוא אפילו נתן כותרת לתהליך הזה של חקירה ושל שינוי השקפה כך שתתאים לסך הידע שהצטבר – 'שיווי משקל רפלקטיבי'¹⁷ הוא קרא לזה. דני: "אין ספק שהייתה לו יכולת לתת כותרות לרעיונות שלו."

ברק: "אבל רונה, ברצינות, מה זה אומר? זה אומר שאם מיישמים את משנתו, אז בכל פעם שההשקפה על הצדק משתנה מעט, והרי יש כל כך הרבה אספקטים לצדק, אז גם את היישום משנים בהתאם לשיווי משקל הרפלקטיבי הזה. למה נחשבים בני אדם בשיטה הזו? כלים על לוח? חצץ שמזיזים עם טרקטור ממקום למקום?"

רונה: "אז זה בדיוק העניין, שלא. בני אדם אצל רולס הם חופשיים ושווים לגמרי – תסתכל על העיקרון הראשון של הצדק. לכן מה שאתה אומר לא רלוונטי. כל מה שסותר את החופש ואת השוויון במדינה, סותר את העיקרון הראשון, ולכן לא יכול להיות מיושם במדינה הרולסיאנית האידיאלית."

ברק: "אלא אם כן יש סתירה בין עקרונות הצדק, כפי שרולס ניסח אותם, לבין ההשלכות הנובעות מעצם המושג של 'המבנה הבסיסי של החברה' שעליו הם לכאורה אמורים לחול. אני עוד לא יודע אם אין בשיטה שלו סתירות, כשלים לוגיים כאלה ואחרים, או אפילו פרדוקסים. וזה שוב חוזר לשאלה של דני: מה הוא לכל הרוחות 'המבנה הבסיסי של החברה'?"

רונה: "מה שזה לא יהיה, במדינה הרולסיאנית האידיאלית, הוא יהיה כפוף לעקרונות הצדק. כלומר, סיפור כזה של הנדסה חברתית לא יכול להתקיים. גם העיצוב של המבנה הבסיסי עצמו כפוף לאותם עקרונות."

17. על הרעיון של שיווי משקל רפלקטיבי רולס מדבר במקומות רבים, ראו למשל A Theory of Justice, pp.18-19, 42-45.

ברק: "אבל העיצוב לא קורה במדינה הרולסיאנית האידיאלית. הוא קורה בדרך לשם. הוא קורה כשמנסים להגיע למדינה האידיאלית."

רונה: "אני לא יודעת. בכל מקרה, מה שאתה אומר מאוד מנוגד לרוח הכתיבה של רולס. הוא ליברל. כל כולו ליברליזם. בכתיבה המאוחרת שלו הוא גם הדגיש שליברליזם פוליטי הוא לא דוקטרינה כוללת, הוא לא דוקטרינה שאומרת מהו הטוב שמדינה אמורה להגשים. הוא דוקטרינה שמנסה להסדיר את היחסים בין דוקטרינות כוללות אחרות, ובלבד שהן סבירות."

כרמלה: "מה הן הדוקטרינות הכוללניות האלה?"
 רונה: "אלו השקפות עולם, דתות, מסגרות כאלה שקושרות ביחד את האספקטים השונים של חיים חברתיים, ונותנות לאנשים תשובה מהו הטוב, מה טוב לממש בחיים."¹⁸

כרמלה: "והצדק הוא לא דבר כזה?"
 רונה: "לא, הצדק מדבר על הראוי, לא על הטוב. הוא מדבר על כללי המשחק שצריך להחיל בדרך למטרות, לא על המטרות עצמן. אצלו הצדק, הראוי, קודם לטוב."¹⁹
 דני: "אז רונה, הנושא של עיצוב החברה בכלל לא עומד אצל רולס על הפרק?"

רונה: "אני חושבת שהוא כן עומד על הפרק, בדרך של עיצוב כללי המשחק של המוסדות. אבל המטרה לא מצדיקה את האמצעים. רולס חותר למה שהוא קורא לו 'חברה מסודרת

18. על דוקטרינות כוללניות רולס מדבר רבות בכתיבה המאוחרת שלו, ראו John Rawls, *Political Liberalism*, New York: Columbia University Press, 1993.

19. על קדימות הצדק על-פני הטוב רולס מדבר במקומות רבים, למשל במאמר *Priority of Right and Ideas of the Good*. ראו, John Rawls: *Collected Papers*, Edited by Samuel Freeman, Cambridge: Harvard University Press, 1999, pp. 449-473. ובמקומות רבים בספרו *Political Liberalism*.

היטב.²⁰ זו חברה שבה האזרחים מקבלים את עקרונות הצדק, שבה ידוע לכולם שהמבנה הבסיסי מקיים את העקרונות האלה. פשוט אין להם אותה דוקטרינה כוללת, אותה תפיסת טוב. אני לא יכולה לדמיין איך משהו מזה מצדיק אירוע כמו מהפכה בולשביקית.”

ברק: “הסיפור שסיפרתי הוא לא של מהפכה בולשביקית, ואפילו לא מהפכה צרפתית. אני לא מדבר על מצב שקבוצה מסוימת תופסת את השלטון בכוח. אני מדבר על מצב שפילוסוף יכול רק לחלום עליו, מצב שבו קיימת הסכמה רחבה מאוד לגבי הרעיונות שלו, שבמדינה מסוימת מנסים ליישם את הרעיונות שלו שלא בכפייה, אלא מתוך שכנוע. אני מוכן להוסיף למקבלי ההחלטות ומעצבי המדיניות גם שכבות רחבות מאוד באוכלוסייה. בואו נניח שכולם קוראים את רולס, מבינים אותו על בוריו ומשתכנעים מהטיעונים הטובים ביותר שלו. הם אפילו מסכימים מה הם הטיעונים הטובים ביותר שלו. אני מדבר על מצב מושלם, של הסכמה מושלמת. וזה כמובן מזכיר לי את רולס עצמו, עם ‘המצב המקורי’. בואו נניח שזה קורה במדינה. אולי בעקבות משבר גדול כלשהו שמחייב את המדינה להתארגן מחדש, מחליטים ללכת על זה. ישנה רק בעיה אחת – מתברר, שבעצם הוא טעה. העקרונות שהוא הציע הם לא עקרונות של צדק. מתברר שצדק הוא לא באמת הוגנות, אלא משהו אחר. מה יקרה אז?”

תומר: “לעולם לא יקרה מצב שבו מדינה שלמה תיקח את רולס כנר לרגליה.”

20. הרעיון של well-ordered society חוזר במקומות רבים לכל אורך הכתיבה של רולס.

ברק: "למה לא? זה קרה כבר עם פילוסופים או עם מייסדי דת, כאלה או אחרים, בהיסטוריה. בכל מקרה, זה לא משנה, זה תרגיל מחשבתי."

דני: "אבל רגע, מה זאת אומרת? איך יכול פתאום 'להתברר' שצדק הוא לא הוגנות? צדק זה לא משהו שאתה בודק במעבדה."

ברק: "זה בדיוק העניין! בדיוק בגלל העניין הזה, הגישה של רולס מוטעת מהיסוד. זאת לא תוצאה שהוא יכול לברוח ממנה. ברגע שהוא הופך את 'המבנה הבסיסי של החברה' לדבר שעליו אמורים לחול עקרונות הצדק, הוא מכניס אותנו למעין מעבדה שהיא כולה פנטזיה. הוא מניח כמובן מאליו שמבנה שכזה הוא משהו שקיים במציאות, כמו הדני"א למשל. אבל הרי הוא לא הראה אף פעם שום מבנה כזה. היכן הדבר הזה, 'המבנה הבסיסי של החברה'? אתה יכול להצביע עליו? תביא מיקרוסקופ, תביא טלסקופ, תביא מה שתמצא, אתה לא תוכל להצביע עליו." רונה: "ברק, אני תוהה אם אתה מקשה במקומות הנכונים. אולי אתה בכלל לא בכיוון. אני לא יודעת אם חוסר היכולת להצביע פיזית על 'המבנה הבסיסי' היא עילה לביקורת. המבנה הבסיסי הוא מבנה חברתי, הוא בהגדרה לא משהו פיזי."

כרמלה: "גם אני לא בטוחה אם ברק עלה פה על משהו. אבל, רונה, רולס אומר שלמבנה הבסיסי יש השפעות עמוקות על חייהם של אנשים. סימן שמדובר במשהו ריאלי לחלוטין מבחינתו."

- סוף חטיבה ב' -

פרשנות לחטיבה ב'

הנושא שעל הפרק הוא עצם הרעיון של עיצוב החברה. החשש של ברק הוא שזה הדבר העומד על הכף בהגותו של רולס.

אחד מהמאפיינים של מבנים מעשה ידי אדם הוא שהם ניתנים לעיצוב (גם חלק מהמבנים בטבע ניתנים לעיצוב - הלוא זוהי הטכנולוגיה). כשרולס בחר להשתמש במונח 'מבנה' כדי לתאר את הדבר שעליו חלים עקרונות הצדק, נראה שהוא הניח במובלע שבכוחם של בני אדם לשנות את המבנה. למעשה, לו לא ניתן היה לשנות אתה המבנה הבסיסי של חברה נתונה, הבטחתה של התיאוריה של רולס, להוות בסיס לרפורמות חברתיות, הייתה אובדת. יתרה מזו, מדובר הרי בתיאוריה של צדק. תיאוריה שכזו מניחה מעצם טבעה שאי צדק בהכרח ניתן לתיקון. אם אי צדק מגולם במבנה בסיסי בלתי צודק, הרי תיקון של המבנה הבסיסי הוא משימה אפשרית. לפיכך, צודק ברק בחששו כי זה הדבר העומד על הכף.

ברק הולך צעד נוסף: בגלל החשש הזה הוא מתנגד לתיאוריה. הוא מתנגד לכל תיאוריה המורה כי ניתן לעצב את החברה, משום שלדידו תיאוריות כאלו הן מסוכנות. הוא אפילו מתנבא לרגע, ומעלה את האפשרות שבמדינה כלשהי ינסו הלכה למעשה ליישם את רולס. אפשרות זו מפחידה אותו בגלל הסיכון שבתיאוריה יש טעות. הוא כמובן לא העלה אז על דעתו כי חוץ מהסיכון של כינון חברה בלתי צודקת, על סמך תיאוריה מוטעית של צדק, ישנו סיכון נוסף של מלחמות ואנרכיה בגלל אי ההסכמה על הדבר שאותו צריך לעצב. משהו בכתיבה של רולס הצליח לכשף את הקוראים כך שיתמקדו רק בהסכמה, באמנה החברתית, בעקרונות הצדק עצמם, וקוראיו פחות נתנו את הדעת על הדבר שעליו העקרונות הללו אמורים לחול - המבנה הבסיסי של החברה. אם מבנה זה הוא עמום בידועין, מה מביטיח לרולס שתהיה הסכמה לגביו ברגעי ההכרעה?

בשאלה זו דנה החבורה בחטיבה הבאה.

חטיבה ג'

רונה: "כרמלה, את צודקת לגמרי. הוא באמת אומר שלמבנה הבסיסי יש השפעות עמוקות על חייהם של אנשים, והדבר בהחלט רומז שמדובר במשהו ריאלי."

דני: "לי קשה להבין איך רולס, כתיאורטיקן, הרגיש בנוח לומר שיש למבנה השפעה עמוקה ביותר על חייהם של בני אדם, ובו בזמן להשאיר את ההרכב של המבנה בלתי ידוע, עמום, משתנה בהתאם לנסיבות."

רונה: "שמע, יש בחיים דברים שהם עמומים ומשתנים בהתאם לנסיבות, ובכל זאת משפיעים מאד, לא?"

דני: "כן, אבל הוא מדבר על הדבר שעליו נסובים עקרונות הצדק. אם כתיאורטיקן של צדק הוא לא יכול להסיר את העמימות הזו, אז מה הוא כן הצליח להשיג?"

רונה: "אולי התיאוריה שלו מפיקה דווקא יתרונות מהעמימות הזאת."

כרמלה: "אני מסכימה עם דני. זה בעייתי. אני גם חייבת להגיד שאני לא מסכימה עם הקביעה החד משמעית של רולס, שהדבר שעליו שחלים עקרונות הצדק, המבנה הבסיסי של החברה, מכיל רק מוסדות. האם, למשל, דבר כמו אתוס לא אמור להיות כפוף לאותם עקרונות?"²¹

רונה: "למה הכוונה?"

כרמלה: "למשל, אתוס של תחרותיות כלכלית ועשיית רווחים, הוא לא מוסד והוא חשוב. יכולים להיות שני מוסדות, מוסדות עסקיים למשל, באחד מהם האנשים מונעים על ידי

21. כרמלה מהדהדת פה את ג'א כהן: Gerald A. Cohen, "Where the Action Is: On the Site of Distributive Justice", *Philosophy & Public Affairs* 26.1, 1997,

יצר חזק לעשיית רווחים, ובשני על ידי רצון אמיתי להיטיב עם החברה והסביבה. האתוס במקרה הזה חשוב לצדק יותר מסוג המוסד.”

נועם: ”אבל כרמלה, אין לדבר סוף. לדעתי צריך להיזהר מאוד מהכפפה של דברים רבים מדי תחת עקרונות של צדק. צדק הוא אולי המושג התובעני ביותר בלקסיקון המוסרי שלנו. הרי אם משהו נתפס כבלתי צודק, חובה עלינו לתקן אותו. ככל שיש יותר דברים שאנחנו שופטים על פי עקרונות של צדק, כך צריך יותר מגננונים שמטרתם להתערב ולתקן, וכך בדיוק אנחנו מכניסים יותר ויותר שיטור ושיפוט לחיינו. אני לא רוצה לחיות בחברה שיוורדת לחיי אנשיה ושופטת אותם על האתוס שלהם.”

כרמלה: ”לא יודעת. אין לי בעיה עם זה שצדק הוא דבר תובעני. מה רע בתובענות? ראוי בעיניי לתבוע מאנשים ומהחברה סטנדרטים גבוהים.”

נועם: ”ואת סומכת על המדינה שתתבע מאנשים את הסטנדרטים הגבוהים האלה? הרי זה יביא ישר לשחיתות והתעמרות.”

כרמלה: ”אבל גם ככה יש שחיתות והתעמרות, לא של המדינה אלא של שחקני שוק. ואגב, אני חושבת שלא רק את האתוס רולס היה צריך לכלול עם המוסדות בתוך המבנה הבסיסי שלו, גם המעמדות היו צריכים להיות שם. אין מנוס מהסתכלות מעמדית, לא בכיוון האפלטוני, אלא יותר בכיוון של מרקס.”

תומר: ”בסופו של דבר מה שחשוב זו התוצאה. והתוצאה

הצודקת היחידה היא שוויון.²² מבחינה זו, יש באמת משהו מטשטש בתפיסה של המבנה הבסיסי של החברה כמורכב ממוסדות. מעמדות, לעומתם, מציינים באופן מאוד ברור אי

22. תומר מדבר כתוצאתו אנליטרי דוגמת פיטר סינגר, פילוסוף משפיע בתקופה המדוברת.

שוויון. אם עקרונות הצדק חלים על המבנה הבסיסי של החברה, אז מבנה צודק הוא מבנה שטוח, אופקי, מאוזן לגמרי, כלומר מבנה ללא מעמדות. אני כמוכן מניח שמלכתחילה המבנה הזה מורכב ממעמדות, אחרת אין משמעות למה שאמרתי. אחרי שהמבנה יתאון, אפשר לדבר על המוסדות שלו או על כל בחינה סוציולוגית אחרת של המבנה הבסיסי."

רונה: "אתם סוטים מהכוונה של רולס. חוץ מזה, קודם טענתם שהוא עמום לגבי אילו דברים אמורים להיכלל במבנה הבסיסי, אבל הוא לא היה עמום לגבי כך שאלו הם מוסדות שכוללים במבנה ולא דברים אחרים."

תומר: "נכון. אבל אני משער שאם כוללים מספיק מוסדות בתוך המבנה הבסיסי, כלומר אם הוא רחב ועמוק מספיק, אז אפשר יהיה לשלוט גם דרכו גם באתוסים וגם במעמדות." כרמלה: "טוב, אנחנו מסכימים על התוצאה. מעניין אם אנחנו גם מסכימים על האמצעים."

ברק: "אני שומע אתכם ומתחלחל! תפיסות כאלה יובילו אותנו לטוטליטריות, ואני מתפלא שאתם לא מצליחים לראות את זה."

תומר: "למה זו טוטליטריות? צריך לתקן את החברה היכן שנדרש תיקון."

רונה: "טוב, חברים, בואו ננסה להישמר מסוג כזה של ויכוחים אידיאולוגיים. באנו ללמוד, לא להתווכח."

דני: "אבל רונה, הדבר שעולה פה הוא שלמושג 'המבנה הבסיסי של החברה' יש השלכות אידיאולוגיות. העלינו מספר אפשרויות שעסקו רק במרכיבים של המבנה, לכאורה עניין טכני, והנה צצה לה האידיאולוגיה. זה לא מבנה תמים. אם אני אשאל, למשל, מה הם המרכיבים של המבנה הזה, הבניין הזה שבתוכו אנחנו יושבים, זאת תהיה שאלה טכנית. נוכל לתאר אותו באופן

מפורט כבנוי מאבן ירושלמית, מוטות פלדה, טיח וזכוכית. אבל בנוגע ל'מבנה הבסיסי של החברה', הגענו לאידיאולוגיה כמעט מייד."

ברק: "מה שמלמד אותנו שאולי הייתה בו אידיאולוגיה מלכתחילה. מה שרולס מציג כדבר שקיים בעולם, שהקיום שלו מובן מאליו, הוא בעצם סוג של סוס טרויאני שנשלח אל תוך המחשבה שלנו. זה לא מושג תמים בכלל."

רונה: "אבל ברק, אתה הרי רואה שהוא לא מדבר על מעמדות. הוא מדבר על מוסדות. כל הכתיבה שלו מלאה מראשיתה במושג 'המוסד החברתי'. מוסד מאופיין על ידי כללים. כללים הם דבר אוניברסלי. אני לא רואה איך אידיאולוגיה יכולה להתחבא דווקא כאן. זה לא שלרולס עצמו לא הייתה תפיסת עולם. הוא היה בפירוש ליברל, אף שאיני בטוחה שמשם באה הבחירה שלו להתמקד במוסדות ובכללים שלהם. ואגב, אם אתה שואל אותי, כשבחרים את המוסדות עם הכללים שלהם כנקודת המוצא ומגיעים בסופו של דבר לליברליזם פוליטי, מכיוון שהתחלת מהמקום הכי נקי, הדבר דווקא מלמד זכות על הליברליזם הפוליטי."

ברק: "כן, אבל ברגע שעקרונות הצדק חלים עליו, הדבר היחיד שראוי לעשות עם מבנה בסיסי לא צודק הוא לתקן אותו, כי אחרת, את שותפה להמשך של אי הצדק. ראי להיכן כרמלה ותומר לוקחים את העניין. הם רוצים לגלות מבנה בסיסי עמוק ורחב, כך שדרך המוסדות הכלולים בו אפשר יהיה ממש לשלוט בחברה. למה שארצה שמישהו ישלוט בי באופן כזה? רולס מעלה את השאלה 'האם המבנה הבסיסי של החברה שאתה חי בה צודק?' והוא מוסיף ואומר שלמבנה כזה יש השפעות עמוקות ומרחיקות לכת על חיינו. קל להסיק מכך שאי צדק שאנו פוגשים בעולם נובע בראש ובראשונה מאותו מבנה בסיסי. המסקנה

המתבקשת תהיה, אם כן, שעל האזרח המעורב מוטלת החובה לנסות לשנות את המבנה כך שיהפוך לצודק. כל זה ייעשה, כמובן, באמצעות הפוליטיקה. ומכאן הדרך קצרה לסוג של אקטיביזם, כזה שעיוור לכל דבר חוץ מ'אי צדק מבני', כזה שמוכן לדרוס כל נורמה, כל מנהג, כל מסורת שבהם מחזיקה האנושות אם הם לא מתיישרים עם 'המבנה הבסיסי הצודק'. יש כאן תשתית פילוסופית למצע מפלגתי רדיקלי."

דני: "אתם שמים לב שיש פה פרדוקס? אנחנו מתווכחים על מה כלול במבנה הבסיסי של החברה, אבל בעצם כל אחד מושך לכיוון של תפיסת הטוב שלו, או יותר נכון, של תפיסת הטוב של הדוקטרינה הכוללת שלו."

רונה: "הא?! מעניין. יש בזה משהו!"

דני: "רונה, כמו שאמרת קודם, רולס מציג מעין תיאוריה ליניארית שבה הראוי קודם לטוב. הוא טוען שאם נגיע להסכמה על עקרונות הצדק שחלים על המבנה הבסיסי, יוכל כל אחד, מאוחר יותר, לממש את הטוב שלו בתוך המבנה הצודק הזה. אבל, בגלל תפיסות שונות של הטוב, לעולם לא נגיע להסכמה מהו הדבר הכלול בתוך אותו מבנה שעקרונות הצדק נסובים עליו מלכתחילה!"

רונה: "מעניין. סביר להניח שמישהו כבר כתב על זה ומישהו כבר מצא לזה תשובה, אם לא לרולס עצמו אז אחד מחסידיו."

ברק: "דני, ההסבר שלך נותן לי סיבה נוספת לחשוד בתיאוריה של רולס. אם, כפי שהוא טוען, למבנה הבסיסי יש השפעות עמוקות על חיינו, אז באופן טבעי הפוליטיקאים ירצו לשלוט באופן שבו הוא יוגדר. ומכיוון שהתיאוריה השאירה את המושג של המבנה הבסיסי עמום, אז בעצם הכול כאן פרוץ. כל

פוליטיקאי יקדם את תפיסת הטוב השלו, את הדוקטרינה הכוללת של ציבור הבוחרים שלו, וכולם יילחמו על גבולות הגזרה של חלות עקרונות הצדק.”
 רונה: “יש כאן באמת מעין פרדוקס. מעניין איך פותרים אותו.”

דני: “אולי אין פתרון. אולי רולס לא פילוסוף כל כך עמוק. הייתי אומר שהוא ‘עמקמק’.”²³
 תומר: “עמקמק?”

דני: “כן. רעיון עמקמק הוא רעיון שנראה אמיתי, חשוב ואפילו כזה שמנתץ עולמות, אבל כל זה רק בזכות העמימות שלו. למעשה, במידה שהוא אמיתי – הוא טריוויאלי, הוא לא ממש חשוב ואפילו לא מעניין. ואם הוא חשוב – הוא לא אמיתי. הפסוק ‘עקרונות הצדק נסובים בראש ובראשונה על המבנה הבסיסי של החברה’ הוא רעיון עמקמק. במידה מסוימת הוא אמיתי כל עוד ‘המבנה הבסיסי של החברה’ נשאר עמום וכל אחד יכול לצקת לתוכו את התוכן שהוא רוצה. הרי זה טריוויאלי שהחברה מלאה במבנים, ובאופן עמום אפשר לדמיין שלמבנים האלה, או לצביר גדול שלהם, יש קשר רציני לצדק. כל אחד מדמיין משהו אחר כשאומרים לו שעקרונות הצדק חלים על המבנה הזה. אבל כדי שהרעיון יהיה חשוב, צריך להגיד בדיוק, אבל בדיוק, מה המבנה הזה כולל, כי רק אז נוכל באמת להחיל עליו את הצדק, עם כל מה שמחייב הצדק בחוקה, במשפט ובהסדרים השונים של המדינה. הבעיה היא שאז הרעיון מפסיק להיות אמיתי, אלא נותר כעניין

23. דני מתרגם חופשי את דניאל דנט ומנח ה “deepity” שלו. ראו Daniel C. Dennett, *Intuition Pumps and Other Tools for Thinking*, New York: WW Norton & Company, 2013, pp. 56-57.

לוויכוחים אידיאולוגיים נמרצים וכואבים, דבר שמגייס את הדוקטרינות הכוללות של בני אדם, את תפיסות הטוב שלהם. הוא הופך, בקיצור, לעניין של שיפוט ערכי.”

רונה: “בסדר, כל זה טוב ויפה. אני בטוחה שכתבו על זה. אבל כל זה לא משנה את הצורך לטפל באי הצדק, ובצורך שלנו בכלים כדי לעשות זאת. אנחנו חייבים להחזיק בתיאוריה של צדק. אחרת המשמעות היא השלמה עם אי צדק.”

ברק: “גם אני לא מוכן להשלים עם אי צדק. אני פשוט לא מסכים שאי צדק הוא תולדה של איזה ‘מבנה בסיסי’ בלתי צודק. אני לא מקבל את ההנחה שהחברה האנושית היא משהו שמאופיין על ידי המבנה הבסיסי, יחיד שכזה עם הרבה ‘ה’א הידיעה’, שעליו לכאורה חלים עקרונות הצדק, גם הם ב’ה’א הידיעה’. יש מבנים חברתיים רבים, ועל מבנים שונים חלים עקרונות שונים של צדק. לפעמים הדגש הוא על הוגנות, לפעמים על שחר ועונש, לפעמים על הסכמה. הרולסיאנים מנסים לכפות עליי להחליט אילו עקרונות צדק אמורים לחול על ‘המבנה הבסיסי של החברה’. אבל אני כופר בקיום של דבר כזה שנקרא ‘המבנה הבסיסי’, ולכן אני, מלכתחילה, מסרב לשחק במגרש הזה.”

דני: “הדגש ששמת כאן על ‘ה’א הידיעה’ הוא מאוד מעניין, כי רולס באמת מבריא פה הנחה של יחידות כשהוא נותן למושג שלו שם כזה.”

ברק: “על זה בדיוק אני מדבר. על ההברחות האלו.”

נועם: “ההברחות האלו נובעות מההנחה שהדבר הזה קיים במציאות. אבל למה בכלל להניח את קיומו של ‘המבנה הבסיסי של החברה’? מספיק פעמים לאורך ההיסטוריה אנשים הניחו קיום של כל מיני ישויות, ובסוף לא דובים ולא יער. אני מדבר

על דברים כמו אבן הפילוסופים, על ה'אתר' של הפיזיקאים, על ארבעת הנוזלים היסודיים של הגוף – כל מיני מושגים, לכאורה ריאליים, אבל בעצם פרי הדמיון.”

ברק: “לגמרי. אבן הפילוסופים.”

– הדיאלוג נקטע כאן –

פרשנות לחטיבה ג'

בחטיבה זו המתדיינים שמים לרגע את האצבע על הפרדוקס שבלב ההגות הרולסיאנית. מה הוא אותו פרדוקס? ליברליזם פוליטי רולסיאני דוגל בקדימותו של הראוי על הטוב. כלומה, חברה המורכבת מבני אדם הדוגלים בתפיסות שונות של הטוב (ולמעשה כל חברה מודרנית היא כזו) יכולה להתארגן כחברה צודקת רק כשבעלי התפיסות השונות סובלניים זה לזה במסגרת של מבנה בסיסי צודק, כזה שאינו כופה עליהם תפיסת טוב כלשהי. דווקא מכיוון שהמבנה אינו כופה תפיסת טוב, צריך לעצב את המבנה הבסיסי של החברה באופן שיהיה כפוף לעקרונות הצדק, וכך לבנות חברה צודקת. אבל, מעיני רולס נעלמה העובדה שעל מנת לעשות זאת, צריכה לשרור הסכמה על מה כלול באותו מבנה בסיסי, שהרי אחרת לא ניתן לדעת מה עלינו לעצב. כאן נוצר הפרדוקס, מכיוון שהמחלוקות בנוגע למה יש לכלול במבנה הבסיסי של החברה נשענות למעשה על תפיסות שונות של מהו הטוב. שהרי אם היכללותו של מוסד מסוים במבנה הבסיסי גוזרת עליו כפיפות עודפת למושג הצדק, אזי אם מוסד זה יקר לליבה של תפיסת טוב מסוימת, חסידי אותה תפיסת טוב ידרשו את הכללתו של אותו מוסד במבנה הבסיסי, או את ההדרה ממנו, הכול בהתאם לנסיבות העניין. יוצא אפוא, שקדימות הראוי על פני הטוב מולידה את קדימות הטוב על פני הראוי, שהרי לא ניתן להסכים מה הוא ה'ראוי' מבלי שהטוב יילקח בחשבון. רולס

יכול להחזיק, בעת ובעונה אחת, בעמימות של המבנה הבסיסי ובקדימות הראוי על פני הטוב רק כאשר לא נדרשת הכרעה חד משמעית בשאלה מה כלול במבנה הבסיסי. ברגע שהכרעה כזו נדרשת, הקדימות של הראוי על פני הטוב קורסת, שכן תפיסות הטוב מתערבות בשאלה מה כולל המבנה הבסיסי.

שעת הכרעה שכזו הגיעה בוועידה החוקתית בבוסטון ב-2040. בוועידה, הדמוקרטי-סוציאליסטים דרשו הכללה של כל האספקטים של השוק (כמוסד חברתי-כלכלי) בתוך המבנה הבסיסי, כולל את האתוס הקפיטליסטי עצמו. המשמעות הייתה שהחוקה, לדידם, הייתה חייבת להגביל יצירת הון. יתרה מזו, הם בקשו לכונן מוסדות רשמיים שיחנכו את הציבור לכך שרווחים כשלעצמם הם דבר מגונה, אלא אם כן הם מוקדשים להטבת מצבו של החלש ביותר. הליברלים-תאגידיים, שרצו להמשיך לשלוט בחברות ענק ולפעול מתוכן, התנגדו בתוקף וטענו שמוסדות עסקיים אינם שייכים כלל למבנה הבסיסי, מכיוון שהם פרטיים. הדמוקרטי-סוציאליסטים הציפו את רחובות בוסטון בתומכיהם הצעירים, שבאו משורות הסטודנטים, שם זכו הדמוקרטי-סוציאליסטים לדומיננטיות מכרעת. על מנת ללחוץ על הליברלים-תאגידיים להסכים לדרישותיהם הבעירו הצעירים בניינים של חברות גדולות, שדרו רכוש רב והציבו גילויטיות ברחבי העיר. הם השתלטו על קמפוס אוניברסיטת הרווארד וכינו אותו 'הקומונה הבוסטונואית'. כשראו הצירים הליברלים-תאגידיים את הפרעות, ואת קריסתה של השיטה הרולסיאנית לנגד עיניהם, הם נמלטו מבוסטון בלילה של ה-27 ביולי 2040, והקימו בסיס פיקוד חדש בניו-הייבן, קונטיקט, לא רחוק מהגבול עם ניו-יורק.

אחרי כל זה, אי אפשר היה לעצור עוד את המלחמה.